

KAPITEL 2 / CHAPTER 2 ²

IVAN OHIENKO AND THE CULTURE OF BEHAVIOR OF THE FUTURE TEACHER

DOI: 10.30890/2709-2313.2025-36-01-024

В умовах духовної кризи постало питання пошуку шляхів морального зростання членів суспільства. Це примушує замислитися над витокami культури, звернутися до духовної спадщини народу, збагнути власні моральні надбання. Зокрема, з ім'ям І.Огієнка пов'язана історія культури українського народу, становлення національної педагогіки, її гуманістичне спрямування для блага відродження національної духовності.

За І.Огієнком, головним у розвитку духовності нашого народу є утвердження таких цінностей, як честь, гідність, працьовитість, справедливість, християнська доброзичливість, які позбавляють його винародовлення і почуття меншовартості. Водночас вчений над усе цінував саму людину, яка позначена яскраво вираженою індивідуальністю власного духовного світу. Виходячи з цих вартостей, він в образній формі позначив і завдання виховання особистості, сутність яких полягає в тому, щоб дати широку дорогу для повного розвитку кожній людині. Стрижневим у становленні особистості, на його думку, є утвердження в молоді гуманності, християнських добродіт, працьовитості, культури спілкування й відповідальності за власну долю й долю рідного народу. Одне з провідних тверджень видатного культурного діяча полягало у тому, що сила нації – в силі її культури. Підняття духовної культури українського народу І.Огієнко вважав своїм обов'язком.

У розумній співпраці батьків, педагога і священника І. Огієнко вбачав запоруку виховання в учнів прагнення творити добро та не грішити, а у формуванні цих якостей – першочергове завдання і сім'ї, і закладу освіти, і церкви, які повинні у справі виховання завжди виступати як партнери, взаємно доповнюючи і підтримуючи один одного. Головним же осередком впливу на

²Authors: Pashchenko M.

Number of characters: 20499

Author's sheets: 0,51

особистість є, на його думку, родина. Він спробував дати доступне тлумачення понять «добро», «зло», «совість», «сумління», «миłosердя» тощо, накреслити шлях їх усвідомлення молоддю та формування у них потягу до доброчинності. Світ, на його думку, щасливий тоді, коли він наповнений добром, і нещасний при перевазі зла. А відділити добро від зла може лише сумління, яке І. Огієнко вважав центром внутрішнього світу особистості, та совість.

У дослідженні «Дохристиянські вірування українців» І. Огієнко значну роль відводив праці як основі людського життя, дотримуючись при цьому, як і Г. Сковорода, народного розуміння ролі трудової діяльності у становленні особистості. За Іваном Огієнком, розумно організована праця облагороджує людину, забезпечує її нормальний фізичний, розумовий і моральний розвиток, відвертає від поганих вчинків. Добробут людини, матеріальний і духовний достаток, який приходить у кожную сім'ю, творяться вільною творчою працею. Це зумовлює й ставлення людини до праці. Протягом століть у нашого народу склалася певна система підготовки дітей та молоді до трудової діяльності, якій властива послідовність, наступність та врахування індивідуальних особливостей кожного.

При цьому особливу увагу завжди звертали на норми професійної етики, що визначають різноманітні професії, спеціальності. В основі професійної етики лежать загальні норми культури взаємовідносин в суспільстві. Однак особливо слід виокремити взаємодопомогу, адже вона найбільше сприяє зміцненню колективізму, вихованню поваги до оточуючих, допомагає кожному члену колективу поєднувати громадські та особисті інтереси. Це також бережливе ставлення до матеріалів та устаткування, намагання передати свій досвід іншим, доброзичлива критика, виробнича дисципліна, охайність та чіткість в роботі.

Важливою основою національного, громадянського виховання юнацтва І. Огієнко вважав рідну мову, в якій «одбився дух нашого народу», де «по коренях слів можна довідатися і про культуру нашу».

Як автор багатьох підручників і посібників, словників, методичних розробок, порадників, вчений, мабуть, одним із перших серед українських

педагогів розробив посібник «Наука про рідномовні обов'язки» (1936). У заповідях І. Огієнка літературна мова постає як ґрунт, на якому духовно і культурно зростає кожна нація. «Головний рідномовний обов'язок кожного юнака або юнки працювати для збільшення культури своєї літературної мови», бо з неї «найперше судять про духовну зрілість цілого народу». Але завдання це дуже важке, і тому І. Огієнко закликає молодь докласти всю свою волю, всі свої сили для досягнення мети. Кожен юнак або дівчина «мусить поставити собі за святий обов'язок дбати про найкращий розвиток соборної літературної мови як найміцнішої основи для духовного об'єднання нації».

Однією з ознак культури мовлення є її граматична правильність. Знання граматичних норм дозволяє кожній людині вільно спілкуватися з іншими. Граматична форма входить до складу загального поняття «культура мовлення». Культура мовлення, за І.Огієнком, – це нормативність мови, її відповідність тому, що вимагає від мови у певному середовищі, в певний історичний період дотримання норм вимови, слововживання, побудови словосполучень і речень, здатності до спілкування.

Спілкування є необхідною і загальною умовою формування особистості. Саме в спілкуванні здійснюється процес соціалізації людини, становлення її як особистості. Воно в юнацькому віці справляє вирішальний вплив на її формування та самовизначення. І.Огієнко писав, що принцип і норми культури спілкування формувалися віками. Народи всіх країн і часів ретельно відбирали, зберігали, нагромаджували досвід спілкування за принципом: розумно – морально – гарно. Стрижнем, основою справжньої культури спілкування є гуманне ставлення людини до людини. Тому формування позиції відвертості, довір'я, дружелюбності – неодмінна умова виховання культури спілкування.

У закладах освіти реалізуються виховні проекти, які сприяють розвитку культури спілкування. Необхідно відмітити, що більшість з них проходять у формі ділових ігор, прес-конференцій, на яких учні вчаться правильно, коректно задавати запитання та відповідати на них. Універсальними є бесіди з учнями, серед яких найбільш розповсюдженими є бесіди з правил етикету. Етичну основу

спілкування становить ввічливість. Будучи елементарною вимогою культури поведінки, ввічливість виявляється в уважності, доброзичливості, готовності допомогти кожному, хто цього потребує. Для ввічливої людини повага до інших людей стає повсякденною нормою поведінки, звичним способом ставлення до кожного. Ця повага виявляється у дотриманні правил поведінки і пристойності.

Важливим завданням у вихованні культури спілкування є формування в учнів ввічливості, а також таких моральних якостей, як коректність, чемність, люб'язність, уважність, чуйність, делікатність. Всі ці риси особистості тісно пов'язані між собою. У системі роботи з виховання культури спілкування значне місце займає формування *тактовності*, що полягає в умінні зрозуміти почуття і настрій оточуючих, поставити себе на їхнє місце, уявити, яку емоційну реакцію викликають в інших наші вчинки. Важливими рисами культурної людини є скромність і простота. Їх наявність робить спілкування з людиною приємним і легким. Скромна людина не може поводитися розв'язно, вульгарно, у її вчинках відсутні театральність і позерство. Скромність вимагає самокритичного й вимогливого ставлення до себе, до власної поведінки.

Правила етикету передбачають закріплення вимог скромності й простоти у певних формах поведінки, згідно з якими не слід переоцінювати себе, підкреслювати свої заслуги і здібності, нав'язувати іншим свої погляди, думки, смак. Вони вимагають завжди поводитися природно, не лицемірити, у будь-яких обставинах залишатися самим собою. Вміння поводитися скромно за будь-яких обставин – риса, яку треба розвивати з дитинства. Вона є свідченням змістовності й багатого внутрішнього світу людини, її вміння володіти собою. Виховання культури спілкування учнів неможливе без формування у них точності і відповідальності. Ці якості характеризують культурну, ввічливу людину, яка вміє берегти свій і чужий час, не кидати слів і обіцянок на вітер, не підводити своєю неточністю або безвідповідальністю себе й товаришів. Точність і відповідальність необхідні в усьому: в роботі й навчанні, у виконанні громадських доручень та домашніх обов'язків.

Не менш важливою характеристикою культурної людини є її поведінка в

громадських місцях, тобто там, де її оточують люди. Щоб будь-яка дрібниця в людських взаємовідносинах не перетворювалась на проблему, що потребує великих зусиль і нервового напруження, щоб кожному було зручно, легко і просто поряд з іншими, необхідно ознайомити учнів з основними нормами і правилами поведінки людей в громадських місцях. Спілкування між людьми регламентується правилами культурної поведінки, які роз'яснюють, що вважається пристойним, красивим і доцільним у поведінці людей, які вимоги ставить суспільство перед громадянами України. І саме участь учня у такій діяльності забезпечує можливість виявлення його культури спілкування. Зазначимо, що культура не є додатком до професійної освіти. Освіта є частиною культури. Професіоналізм – не лише досвід і доведені до автоматизму навички. Професіоналізм – це ще і ставлення до виконуваної роботи, до виробництва, до колективу, в якому працюєш, до людей, для яких призначені плоди твоєї праці. Все це викликає повагу до себе як до людини компетентної, грамотної, що чесно і добросовісно виконує свої професійні обов'язки. Учні повинні проникнутися розумінням того, що культура праці – це чітка і правильна організація робочого часу та місця, вміння знайти доцільні прийоми та методи роботи для досягнення максимальних результатів, отримання виробленої продукції високої якості. Майбутньому вчителю необхідно організувати всю роботу таким чином, щоб в учнів утверджувались навички високої культури. Цьому сприяє змагання груп за звання «Краща група курсу, коледжу». Враховуючи вплив морального клімату колективу на працездатність і активність його членів, важливо детально розглянути норми взаємовідносин (поважливе і турботливе ставлення до людини, взаєморозуміння, відповідальність за доручену ділянку роботи, поєднання довіри з вимогливістю та принциповістю), що сприяють підвищенню ефективності та якості праці.

У цьому зв'язку виховання культури поведінки здобувачів освіти слід розглядати як важливу соціальну, педагогічну й психологічну проблему, від успішного розв'язання якої залежить розвиток у підростаючого покоління високих моральних якостей, справжнього духовного багатства. На жаль, побутує

думка, що питання розвитку культури є несвоєчасним у сьогоднішній скрутній ситуації. Однак практика засвідчує, що чим вищим є освітній та культурний рівень учня, студента тим впевненіше вирішують вони складні освітні завдання, беруть активнішу участь у громадському житті. Все це неминуче потребує і розвитку культури поведінки молоді.

Виходячи з цього, розроблена спроба окреслити завдання розвитку досвіду культури поведінки, до яких належать: формування моральної свідомості, досвіду соціальної поведінки під час занять та у позанавчальній діяльності, виявлення учнями моральної мотивації, розвитку у них вмінь аналізу власних вчинків, поведінки, адекватної оцінки дій однолітків та самооцінки власної діяльності, а також становлення у них альтруїстичного досвіду та взаємодопомоги

Іван Огієнко велику увагу приділяв також майстерності мовлення. У праці «Наука про рідномовні обов'язки» він пише, що кожен інтелігент, що публічно промовляє: зо сцени, в церкві, в суді, в школі, на зборах, на відчитках і т. ін., зобов'язаний промовляти тільки соборною літературною мовою й вимовою. Кожен інтелігент, на його думку, повинен також виховувати в своїй родині не тільки соборну літературну мову, але й добру літературну вимову, оскільки добра літературна вимова – ознака вихованості людини, вона зцементовує народ у свідому націю і надає йому почуття одності, де б він не жив і до якої держави не належав би.

Вчений вважав, що кожний учитель – якого б фаху не був він – мусить досконало знати літературну мову і вимову та соборний правопис. Не тільки в школі, але й поза нею він повинен говорити вірцевою рідною літературною мовою й вимовою, щоб власним прикладом впливати на учнів і на оточення. Вчений стверджує, що всі учителі інших предметів, мусять завжди звертати пильну увагу, щоб і на їхніх годинах панувала чиста літературна мова. Бо мало зробить сам учитель рідної мови, якщо його не підтримують і вчителі інших предметів.

Іван Огієнко, говорячи про студентство вищих шкіл, – найкращій цвіт нації,

найміцніший її ґрунт, – вважав, що кожен студент вищої школи, якого б фаху він не навчався, мусить добре знати найперше свою соборну літературну мову й вимову. Отже, вчений надзвичайно великого значення надавав слову вчителя, студента, культурі їхнього мовлення.

Культура мовлення – це проблема, що так чи інакше наявна в усякій національній спільноті і буває предметом публічного обговорення та пильної уваги мовознавців, письменників, загалом людей, небайдужих до можливостей слова і престижу своєї мови. Адже літературна мова в усіх народів відрізняється від розмовної, народної, і потребує постійного дбайливого догляду, культивування. Мовлення вчителя – це інструмент його професійної діяльності, складова педагогічної майстерності. Володінню мовленням як засобом професійної діяльності потрібно вчитися.

В.Сухомлинський розробив своєрідний кодекс мовлення вчителя. Він вважав, що слово вчителя не повинно бути непристойним, брутальним, фальшивим і нещирим. Вислови «душа дитини» і «слово вчителя» він ставив поряд.

Мовлення вчителя може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань за умов:

По-перше, професійне мовлення вчителя має відповідати вимогам культури мови. Це показник його освіченості, інтелігентності, загальної культури. Мова як сутність, як специфічна знакова система виявляється в мовленні. Мовлення – це функціонування мови. Тому продуктивність мовленнєвої діяльності вчителя залежить передусім від того, на скільки його мова відповідає нормам сучасної української літературної мови – орфоепічним, акцентологічним, лексичним, граматичним. Мова, яка відповідає цим нормам, є правильною. Правильність – одна з характеристик культури мови. Під терміном «культура мови» розуміють відповідність її не лише сучасним літературним нормам, а й іншим якостям, таким, як багатство, логічність, точність, чистота, виразність, доцільність.

По-друге, професійне мовлення вчителя має бути своєрідною «словесною дією» (термін К. Станіславського). Мета цієї дії – здійснення інтелектуального,

емоційно-вольового, морального впливу на учнів. Слова вчителя мають нести в собі енергію його почуттів, переживань. В одних ситуаціях мовлення вчителя повинно бути засобом збудження активності учнів, в інших – засобом гальмування їхніх психічних реакцій. Слово справжнього вчителя викликає в учнів відповідні почуття, навіює, переконує. Тому вчитель у спілкуванні з учнями має орієнтувати себе на цілеспрямований добір мовних і мовленнєвих засобів.

Третя умова ефективності професійного мовлення вчителя – його спрямованість на учнів. Спрямованості мовленню надає насамперед наявність власного ставлення до того, про що йдеться, щирість слів вчителя, вміння будувати свій монолог як діалог з учнями, як пряме звертання до їх почуттів, розуму. Педагог-майстер завжди будує своє мовлення, передбачаючи можливу реакцію учнів на свої слова, навіть на тон, голос, яким вони будуть сказані.

Обов'язковою передумовою ефективності професійного мовлення вчителя є також володіння ним технікою мовлення. Компоненти техніки мовлення – голос, дикція, темп, інтонація – виконують важливі функції: створюють імідж людини, дають змогу виявити психічну індивідуальність людини, визначити її емоційний стан. Володіння технікою мовлення є не лише елементом культури педагогічної діяльності вчителя, а й передумовою позитивного сприйняття його учнями, батьками, колегами.

Мовлення вчителя впливає на учнів. Значною мірою це залежить від його комунікативних якостей, зокрема, такого важливого показника, як виразність. Безбарвне, монотонне мовлення не викликає в учнів емоційного ставлення до того, про що говорить учитель, не збуджує їхньої думки. Вчитель просто інформує про ті чи інші явища, предмети, залишаючи учнів пасивними слухачами, які мусять механічно сприймати і відтворювати цю інформацію. Виразне ж мовлення активізує увагу учнів, їхню відтворювальну і творчу уяву, викликає співроздуми і співпереживання.

Образне, емоційне, естетичне, привабливе мовлення і називають виразним. Для виразного мовлення характерними є також конкретність, безпосередність,

здатність викликати у слухачів візуальні картини, яскраві бачення і відчуття.

Різні ситуації педагогічного спілкування потребують використання відповідних типів мовленнєвої виразності. Певну специфіку має мовлення вчителя у ситуаціях розповіді. Учитель має повідомляти так, щоб учні бачили те, що бачить він, відчували те, що він відчуває, коли говорить. Майстерність виразної педагогічної розповіді і полягає в умінні викликати в учнів реальні життєві відчуття, активізувати діяльність уяви, пам'яті. Розповідаючи, вчитель не просто пояснює, інформує, а ніби перекладає мову наукових понять на емоційну мову чуттєвих образів.

В техніці виразного мовлення виділяють дві групи засобів – *виражальні засоби художнього мовлення і виражальні засоби звукового мовлення*. До першої групи належать виражально-зображальні засоби мови – тропи (епітети, метафори, порівняння, гіперболи, алегорії тощо). Підсилювати образно-емоційну виразність мовлення можуть також введення в розповідь віршованих цитат, крилатих висловів, використання прийомів стилістичного синтаксису (введення в оповідання діалогу, антитези, емоційних окликів).

У другій групі засобів виразності мовлення слід виокремити насамперед мовленнєву інтонацію. Інтонаційну забарвленість мовлення забезпечують якості його звучання: сила звуку, що зумовлює динаміку мовлення і відбивається в наголосі; висота звуку, що передає мелодику мовлення; швидкість звуку, що визначає темп і ритм мовлення; тембр мовлення, що надає йому емоційної забарвленості. Сукупність цих компонентів, які зумовлюються змістом і метою висловлювання, і допомагає знайти точну мовленнєву інтонацію.

На практичних заняттях з курсу педагогічної майстерності застосовуються різноманітні вправи на розвиток таких *умінь виразного мовлення*, як:

- уміння аналізувати зразки виразної розповіді майбутнього вчителя, визначати засоби виразності, прогнозувати педагогічний ефект виразного мовлення;

- уміння аналізувати техніку створення словесних образів під час педагогічної розповіді;

- уміння розробляти партитуру тексту, визначати ритміко-інтонаційний малюнок своєї розповіді;
- уміння конструювати і виконувати словесну дію під час педагогічного спілкування;
- уміння оволодіти інтонаційними фігурами різних розділових знаків.

Велике значення має моделювання педагогічної ситуації розповідь вчителя. Студенти в аудиторії виступають зі своїми розповідями, проводять їх самоаналіз, групове обговорення виступів студентів (аналіз доцільності використання засобів виразного мовлення, культури мови, аналіз доцільності використання виражальних засобів мовлення для активізації уяви, образної і ситуативної пам'яті).

Для успішного формування мовленнєвої культури майбутнім вчителям необхідно:

- виробляти у собі потребу і звичку в постійному навчанні і підвищенні рівня мовленнєвої культури;
- особливу увагу необхідно приділяти питанням правильності і чистоти мови;
- працювати з тлумачними лексичними словниками, словниками із літературного словотворення, слововживання, наголошення, сполучуваності, правопису;
- розвивати самоконтроль та уміння виразного мовлення;
- розвивати самоконтроль, комунікативні уміння, соціальні установки у спілкуванні;
- у процесі професійного самовиховання важливо не лише розібратися в питаннях техніки комунікації, а й з'ясувати свою соціальну позицію у спілкуванні.

Продуктивна мовленнєва комунікація вчителя передбачає також розвиток у нього *спеціальних здібностей*: соціально-перцептивних, вольового впливу, здатності до ідентифікації, саморегуляції, навіювання, керування своїм психічним станом у спілкуванні.

Передумовою вдосконалення професійно-педагогічного мовлення майбутнього вчителя є розвиток його психофізичних особливостей, насамперед уяви, асоціативної та образної пам'яті.

Отже, майбутній вчитель має досконало володіти мовою, її виразними можливостями, систематично вдосконалювати техніку і культуру мовлення.